

mativ dublu, cum ne-am fi așteptat. Faptul ține poate de hazardul descoperirilor, dar desigur și de anevoința procurării publicațiilor din anumite țări mai puțin pătrunse de utilitatea unor cit mai strânse legături de colaborare — în acest domeniu și în altele.

Trebuie spus, de asemenea, că în ansamblu materialul înregistrat de astă dată e mai puțin semnificativ decât în alți ani. O bună parte din texte fiind de caracter funerar, iar altele puternic vătămate, documentele cu adevărat revelatoare sînt rare, chiar dacă într-o asemenea materie fiecă fragment și are interesul lui nemijlocit sau susceptibil să se dezvăluie cîndva în viitor. În ordinea prezentării lor de editori, relev în treacă unele inscripții al căror cuprins le impune atenției cititorului.

Nr. 94—105, din împrejurimile Pompeiului, un grup de *tabulae ceratae* descoperite în 1959 și datînd din anii 42 și următorii. „Ceara”, în acest caz, e o rășină de esență neprecizată, iar scrierea, ca de obicei, cursivă. E vorba de contracte de împrumut sau de garantare a unor acorduri, interesante îndeosebi pentru legăturile de afaceri dintre Pompei și Puteoli, ca și pentru unele date consulare.

Nr. 159 (Lucera): în legătură cu un *numerus Cimbrorum* (prima mențiune de acest fel), editorii trimit la *Not. Dign., Or.*, XL 27, care — undeva în Moesia Inferioară — pomeniște o garnizoană de *militis Cimbriani*. Să fie oare vorba de același lucru? Cercetătorii români, în orice caz, preferă să derive apelativul de la o localitate încă neidentificată — *Cimbrianae* — , astfel numită după un *Cimber* sau *Cimbrianus* (R. Vulpe, *Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 303; A. Aricescu, *SCIV*, XXIII, 1972, p. 581 urm.).

Nr. 217—240: continuarea catalogului inscripțiilor latine din muzeul Leite de Vasconcellos (Lisabona), întocmit de Scarlat Lambrino și publicat postum. E vorba, în primul rînd, de dedicații către zeul Endovellicus, dar și de inscripții funerare și onorifice.

Nr. 287 (Ampurias): fragment al unei table de bronz găsite în forul orașului, întregit exemplar de Alvaro d'Ors, care recunoaște în puținele cuvinte păstrate un document oficial, poate un paragraf dintr-o lege fixînd modalitățile de încheiere a unei învoielii de patronat.

Nr. 451 (din Salzburg = Iuuuam) ne aduce pomenirea unui sclav din părțile noastre: *Dacus Cop(onii) Luciani ser(uus)*...

Nr. 583: reia epitaful lui Ti. Claudius Maximus, publicat de Michael Speidel în 1970 și, de-atunci, în mai multe rînduri reeditat și comentat în revistele noastre. Lungul comentariu al lui H.-G. Pflaum urmărește cu atenție cariera militară a personajului și a succesivilor lui comandanți, L. Paconius Proculus și D. Terentius Scaurianus.

Nr. 633 (Nicompolis, Egipt): lungul catalog de ostași publicat de Abdullatif Ahmed Aly în 1955 și studiat în anul următor de J. F. Gilliam (*Am. J. Philol.*, LXXVII, p. 359) se reeditează acum după revizua temeinică a lui Giovanni Forni (*Studi in memoria di Luca de Regibus*, Genova, 1959, p. 177—210).

Nr. 737 (Ouled Mimoun = Altaua): *mensa* unui martir local, Ianuarlius, și *memoria* înălțată pentru două rubedenii ale lor de un L. Tannonius Rogatus și de L. Honoratus. Această zidire era în același timp o *basilica dominica* și o *confessio* a sfîntului amintit. Documentul, din 309, dovedește că mormîntul martirului era totodată un loc de cult, ceea ce nu-i desigur fără interes pentru cercetătorii „martiriului” de la Nicolifei.

Inscripțiile din Dacia (nr. 543—562) sînt destul de slab reprezentate prin cîteva documente vechi revizuite de J. Trynkowski în *Eos*, LVI, 1966, p. 222 urm., și de altele, noi, de pe *limes Alutanus*, editate de D. Tudor, *Studii și Materiale de muzeografie și istorie militară*, I, 1968, p. 17—29.

Din Scitia Mică, un singur text (nr. 579), dedicația callatiană pentru C. Pantuleius Graptiacus întregită de mine într-un volum precedent al acestei reviste (*St. clasice XII*, 1970, p. 127—133).

D. M. Pippidi

AKTEN DES VI. INTERNATIONALEN KONGRESSES FÜR GRIECHISCHE UND LATEINISCHE EPIGRAPHIK, MÜNCHEN 1972. München, Beck, 1973. XV+632 p. în 8° + 8 pl. afară din text. (Vestigia. Beiträge zur Alten Geschichte, 17).

Mai curînd decât ne puteam aștepta, *Actele* celui de-al VI-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină, despre desfășurarea căruia am avut prilejul să dau seamă în fasciculul precedent al revistei (XV, p. 185—187), au fost editate în condiții făcute să ne umple de admirație și de recunoștință. E meritul întregului comitet de organizare, dar mai ales al secreta-

rului său, Michael Wörle, dacă acest record de repeziciune e în același timp o reușită exemplară sub raportul prezentării textelor și al eleganței tiparului. Chiar de nu va putea fi lesne egalată, pilda va trebui să stea de-acîi înainte în atenția organizatorilor de congrese viitoare și, în primul rînd, a aceluia dintre noi care vor avea să pregătească întîlnirea de la Constanța-Mamaia, în toamna anului 1977.

După alocuțiunea festivă a lui Herbert Nesselhauf și un cuvînt de pomenire a lui Günther Klaffenbach, semnat de Georges Daux, volumul se deschide cu frumosul „discours d'introduction” al lui Louis Robert în care, reluînd motive ale altor cuvîntări și texte publicate în ultimii ani în legătură cu roștul și starea actuală a studiilor epigrafice în lume, maestrul necontestat al acestor cercetări și, ca să zic așa, mai-marele breslei primejduite deopotrivă de eclipsa studiilor clasice în lume și de tendința aslăzi generală spre „birocrațizarea” științei, înlocuind inițiativa individuală prin organe colective uneori de pură formă, adresează colegilor de toate vîrstele avertismente și sfaturi a căror meditare — dincolo de orice consecință practică — nu poate fi decît salutară.

„Je ne vous parlerai pas — citim, în ordinea de idei pe care o evoc — de règlements, de bureaucratisation de l'épigraphie, de sociétés, de comités permanents et de dignités, de tout le suc secrété par la mode actuelle et qui peut dégager un parfum de Bas-Empire; cela offre tout risque de mécaniser, le plus grand bien que l'on puisse en attendre étant seulement d'être inutile sans être nuisible. Beaucoup d'entre vous connaissent mon sentiment sur ce sujet de „l'organisation”, et spécialement de „l'organisation internationale”. Ce qui compte, ce sont les publications menées de la façon que l'auteur estime la meilleure, c'est l'enseignement et la direction de travaux, ce sont les relations personnelles libres et indépendantes, sans intermédiaires” (p. 12).

Sau, în legătură cu viitorul studiilor de greacă și cu primejdia de a le lăsa să piară, fie și în favoarea studiilor de latină: „Il est de très vigoureux défenseurs du latin qui jettent le grec par-dessus bord, en dehors de l'enseignement secondaire, pour que, disent-ils, il aille rejoindre l'hébreu. Or, il n'y a pas d'épigraphie grecque sans grec, — ni d'épigraphie latine non plus, étant donné la place qu'y tiennent les historiens grecs et les inscriptions grecques de la moitié de l'Empire avec leur incomparable richesse pour les institutions de Rome et de ses administrés. Car c'est de la démagogie que de prétendre faire exécuter des travaux dits „de recherche” sur l'épigraphie grecque... sans la connaissance — et la connaissance exacte — de la langue grecque, et sur traductions. L'épigraphie grecque ne peut recruter convenablement ses adhérents en dehors d'une large représentation des études grecques dans le corps enseignant et elle ne peut guère vivre d'un seul personnel de recherche spécialisé. Il ne faut pas se dissimuler la gravité du péril. Peut-être, avec nos étudiants actuels, vivons-nous sur le dernier stock de jeunes hellénistes ou sur l'avant-dernier” (p. 13—14).

În cadrul solemn în care erau rostite și în auzul altor învățați veniți din toate țările lumii, asemenea cuvînte capătă valoarea unei puneri în gardă. Și tot ca o punere în gardă, dacă nu ca o muștrare, au a fi socolite și reflecțiile prilejuite autorului altor lucrări grele de erudiție și scăpărătoare de inteligență, de unele încercări mai vechi sau mai noi de a recurge — în opera de elaborare științifică — la materiale „prefabricate” sau la ajutorul providențial al mașinilor pe care ni le pune la dispoziție o tehnică în necontenită perfecționare. „A ce propos — citim în alt loc — je dirai que ce n'est pas le moment d'imaginer que nous pourrions disposer d'une armée de travailleurs — ouvriers compétents, mais de seconde zone — qui feraient pour nous le dépouillement de la documentation épigraphique pour nourrir des machines et constituer des „banques de données” sur lesquelles les savants... exerceraient leur libre inspiration et leur génie propre. Les dépouillements sont une partie intégrante de notre travail scientifique et, pour ne pas égarer, ils ne peuvent se séparer d'un examen critique mené en même temps. Etablir une fiche, c'est déjà faire œuvre critique, et non ouvrage purement manuel. C'est une illusion que la documentation puisse être rassemblée sans effort personnel; toujours il y entre une part d'originalité, de choix, de critique, répétons-le, et même aussi de découverte qui jaillit en même temps. Je lisais cette phrase d'Antoine Meillet, citée récemment à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance: „Apporter du neuf, ce n'est pas appliquer à des faits connus quelque idée générale ayant une apparence d'originalité, c'est interpréter d'une manière exacte et personnelle des faits recueillis de première main” (p. 14).

Alte crîmpie sau pagini întregi s-ar mai putea cita din acest discurs-program, dacă spațiul mi-ar permite-o și dacă, în continuare, nu mi-aș impune să ofer cititorului fie și numai o informare superficială despre masa impresionantă și despre nesfîrșita varietate a contribuțiilor cuprinse în volum. În această legătură de idei, trebuie să amintesc că, așa cum arătăm și în cronica din numărul precedent al revistei, o bună parte a lucrărilor Congresului s-a desfășurat în ședințe plene, consacrate discutării unor probleme de interes major și menite să pună în lumină aportul epigrafiei la elucidarea cîtorva aspecte importante ale științei anticității: inscrip-

țiile și procesul de urbanizare a lumii romane; inscripțiile și istoria dreptului antic, inscripțiile și viața economică a Greciei și a Romei, inscripțiile și istoriografia greacă a secolelor V-IV î.e.n. Deschise prin alocuțiuni ale unor buni cunoscători ai problemelor în discuție, — Denis van Berchem, Hans Julius Wolff, Harry W. Pleket, Franco Sartori. — fiecare din aceste ședințe a oferit ascultătorilor mănunchiuri de rapoarte întocmite și ele de specialiști aleși cu grijă. O înșirare a tuturor ar fi prea lungă, și, de altminteri, n-ar scuti pe nimeni din cei interesați să recurgă la citirea textelor. Mai curând mi se pare util să arăt că în ședințele de secții — opt la număr — organizate după-amiaza și grupind comunicări legate între ele fie prin subiect (epigrafie arhaică, istorie a religiilor, istorie militară, prosopografie, metodă și tehnică epigrafică), fie după un criteriu geografic (Spania, Africa de Nord, țările dunărene, Grecia și Asia Mică), s-au oglindit în chip superlativ nu numai noutatea dar și marea varietate a descoperirilor recente de inscripții de pe întinsul lumii antice. Pentru a putea fi cuprinse toate în volum, a fost nevoie ca autorii să le înfățișeze într-o formă extrem de concisă, dar, fie și în aceste condiții, specialistul nu-i lipsit de posibilitatea de a-și face o idee despre noutatea documentului și valoarea interpretării.

În ședințe de seară, oarecum în afara programului, s-au examinat, la cererea unor grupuri de congresiști, două probleme făcute să intereseze, ca să zic așa, întreaga obște epigrafică: inițiativa constituirii unei *Asociații internaționale de epigrafie greacă și latină* și posibilitatea publicării în continuare a cunoscutului *Supplementum epigraphicum Graecum*, întrerupt după apariția celui de-al XXV-lea fascicul, prin plecarea redactorului permanent, A. G. Woodhead, și refuzul de a-l mai finanța din partea editorului Sijthoff. În ultima privință, o comisie formată din Jean Bingen, Georges Daux, Peter Herrmann, Luigi Moretti și A. G. Woodhead a fost împuternicită să studieze posibilitățile de finanțare în viitor a publicației și să-și fixeze atenția asupra unui redactor dispus să-și asume greaua sarcină. În privința Asociației, judecată necesară de majoritatea participanților la ședință, un alt comitet, format din Lilian Jeffery, Allan Hall, Siegfried Lauffer, Georgi Mihailov și H.-G. Pflaum, a luat asupra-și să păsească la stringerea adeziunilor și să elaboreze un proiect de statut a cărui aprobare va fi supusă congresului viitor.

În ședința finală, după o pătrunzătoare și spirituală expunere a lui Ronald Syme asupra inscripției liburline CIL XIV 3613 (= ILS 918), descoperită în 1764 și pînă-n zilele noastre încă neelucidată în toate particularitățile-i cronologice și prosopografice (Syme vede în ea un elogiu al lui L. Calpurnius Piso, consul în anul 15 î.e.n.), și după un cuvînt de mulțumire pentru organizatori, din partea Margheritei Guarducci, și altul de închidere, rostit de Herbert Nesselhauf, subscrisul, în numele Academiei de Științe Sociale și Politice, a transmis congresiștilor invitația României ca viitoarea întâlnire a epigrafiștilor din lumea întreagă să aibă loc la Constanța, în septembrie 1977.

D. M. Pippidi

INSCRIPTIONES GRAECAE VRBIS ROMAE curavit L. MORETTI. Fasciculus secundus, pars altera (729—1141). Studi pubblicati dall'Istituto italiano per la Storia antica, fasc. ventiduesimo, parte seconda. Roma, 1973. 258 p. in 8°, numeroase fotografii și desene afară din text.

Despre primele două fascicule ale acestei culegeri am avut prilejul să scriu în volumul precedent al revistei, p. 304—305. În cel de față, se continuă editarea inscripțiilor funerare în proză, grupa cu mult cea mai numeroasă din materialul strîns de autor. Asemenea documente sînt interesante pentru limba presărată cu latinisme, pentru onomastica în care se disting lesne mai multe grupe distincte (în linii mari: greacă, romană și orientală), în sfîrșit, dar în mai mică măsură, pentru cuprinsul felurit (indicații de natură prosopografică, istoric-religioasă și, în general, culturală).

În legătură cu limba, trebuie relevat, pe lângă numărul mare de elemente de vocabular împrumutate latinei (termeni tehnici, nume de meserii și de demnități), desele transliterări de fraze latine cu greșeli de fonetică și de ortografie, firești dacă ținem seamă de condiția socială a defuncților, cei mai mulți liberi ori sclavi, deși nu lipsesc dintre ei și cîțiva „liber profesioniști” veniți să moară în capitala Imperiului. Din numărul acestora din urmă, amintesc în treacăt un „neîntrecut interpret de tragedii” (πρωφῶδός ἀνίκτητος: nr. 935), un „pitic flautist”, probabil selav (Μυροπονίου νάνω χοραύλη: nr. 798) și un κθαροῖδος mort tînăr (nr. 1034). Alături de ei, fie încă amintit un adolescent „pasionat de studii”: φιλόλογος (nr. 736). Despre acest